

**Софийски университет
“Св. Климент Охридски”**

**Факултет по класически и нови филологии
Катедра: Класическа филология**

**МНОГОЗНАЧНОСТ НА ЯВЛЕНИЕТО
ПИСМЕНОСТ В ГРЪЦКАТА КУЛТУРА**

КУРСОВА РАБОТА

по “Старогръцка култура”

на Калина Юлиева Босева

II курс

Фак. № 50756

София
2006 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод

II. Думи, означаващи “буква”, “знак”, “пиша”

γράμμα, γραφή, γράφω

σημα, σημαίνω

χаракτήρ, χάρασσω

στοιχεῖον, τό

I. Митологични фигури, свързани с писмеността

Прометей

Хермес

Кадъм

Паламед

Лин

III. Податки за писмеността у някои антични автори

Омир

Херодот

Платон

Диодор Сицилийски

Заклучение

Приложение: Цитати от антични автори

Библиография

МНОГОЗНАЧНОСТ НА ЯВЛЕНИЕТО ПИСМЕНОСТ В ГРЪЦКАТА КУЛТУРА

УВОД

Записването на езика, употребата на писмени знаци, които фиксират значението на думите и очертават техния смисъл, е основополагащо за гръцкото съзнание. В Елада възпитанието, част от което се основава на кодификация, има огромно значение за удържането и възпроизвеждането на собствената културна идентичност и за самото функциониране на гръцкото общество.

Ако разглеждаме културата на Елада като многообразие от структури, използващи модули с различен обхват, то писмеността е явление, което със своята многозначност прониква навсякъде и самото то представлява съвкупност от смисловоносещи единици, които чрез преструктуриране могат да станат носители всякаква информация.

Митологията може да се разглежда като типологична характеристика на гръцката култура и освен че обяснява възникването и съществуването на света, тя го йерархизира. Гръцката митология е изначалното средство за идентификация за цяла Елада и за да съществува някакъв предмет, явление или понятие в гръцката културна среда, то трябва да има митологичен архетип и неговият произход да е видян в митологията.

Настоящата курсова работа ще направи опит да разкрие някои основни функции на писмеността в гръцката култура, отразени в митологията и в значението на думите, служещи за обозначаване на понятията “буква” и “знак”, тъй като тези две области са преки индикации за начина на мислене на древния елин. Изхождайки от виждането, че развитието митологичните персонажи се оформя на базата на

асоциативното мислене и че езиков еквивалент на това явление е натрупването на значенията на думите, ще разгледаме проблема за явлението “писменост” или “писано слово” в два аспекта – интуитивно митологичен и интуитивно езиков, тъй като митологичните персонажи и значенията на думите по същност са резервоари на смисли, отразяващи многозначността на явлението писменост. Ще разгледаме и избрани цитати от антични автори в периода IX –I в пр. н. е., които дават сведения за произхода на буквите, в качеството им на пример от изворовия материал за систематизираните наблюдения над езика и митологията.

ДУМИ, ОЗНАЧАВАЩИ “БУКВА”, “ЗНАК”, “ПИША”

Също както около митологичните фигури се образуват напластявания от митове на различни асоциативни нива, така се формират и различните конотации около смисловото ядро на думата. Те често са отражение на развиващата се човешка интуиция за конкретното понятие, чиято многозначност се развива. Двете явления засвидетелстват едни и същи функции.

<p><i>γράμμα, ατος, τό</i> – 1. буква, 2. а) писание, съчинение книга, б) писмо, с) грамота, документ, d) списък, е) надпис, f) картина 3. а) (pl.) – елементарни знания, б) литература, науки, ученост.</p>
--

<p><i>γραφή, ἦ</i> – 1. рисуване, рисунка, картина, 2. а) писание, съчинение, б) писмо, с) документ, d) надпис, 3. (писмена) жалба или обвинение в съда.</p>
--

<p><i>γράφω</i> – I. act. 1. драскам, чертая, изрязвам 2. рисувам, пиша, записвам, описвам, писмено съобщавам, поръчвам, предлагам, предписвам II. <i>med.</i> 1. написвам си, карам да ми напишат/ нарисуват 2. а) подавам жалба, б)</p>

(*pass.*) обвинен съм.

Значенията на *γράφω* символично проследяват развитието на писмеността. Като се започне от “надпис” и “списък”, което се отнася към отчетната функция на писмото, сетне “документ”, което може да се свърже с идеята за доказателственият му аспект. Това ни препраща към Паламед и Хермес и функциите, които те представят. “Писмо” ни отправя към вестителската функция и преноса на информация – отново към Паламед и Хермес, които са вестители. Най-накрая се стига до по-широките функции на писмеността в литературата и науките, и като хранилище на знания и сама по себе си някакво познание. Това е нивото на цивилизатора Прометей, но там намират място и интуициите на Паламед и Лин. Значението “картина” може да се тълкува като реминисценция на пиктограмите като ранна форма на писменост, преминали през дълга еволюция, от същността си на схема на конкретен материален обект, до същността си на абстрактен знак със звуков еквивалент. Това изглежда много по-ясно изразено в значенията на *γραφή* и *γράφω*, където значението “картина” е допълнено от “рисунок”, “рисувам”, “драскам”, с което се представя и първоначалният начин на изписване. Знаците най-често са били издрасквани върху глина или камък, често като посветителни надписи върху съдове. Значението на *γραφή* “писмена жалба в съда” и на *γράφω* “подавам жалба/ (*pass.*) обвинен съм” ясно показва, че интуицията за доказателство, която личеше у Паламед се е развила напълно и писмото е станало неотменна част от съдебната система на гръцкия свят. Свидетелските показания, обвинението и оправданието, нямат сила докато не бъдат записани, защото словото е неизменчиво. Но както отбелязва Платон във “Федър” за разлика от човека писаното слово не може да отговори на въпроси, за да бъде ефективно, то трябва да се съпътства от

устна реч, да се интерпретира, но написаното все пак остава каквото е било и не променя мнението си. То е доказателство, именно защото не се мени според ситуацията и публиката и може да се приеме за абсолютно редом с истината.

σῆμα, ἀτος, τό – 1. а) знак, белег б) знамение, поличба, предсказание, чудо с) следа от нещо, сигнал, заповед, парола, 2. а) изображение, образ, б) печат, с) писмо тайни писмени знаци, d) военно знаме, герб, е) надгробен паметник, герб, f) съзвездие, знак от зодиакалния кръг, 3. доказателство, признак.

σημαίνω – I. act. 1. означавам, отбелязвам, подпечатвам, поставям знак 2. а) давам знак (заповед) б) поръчвам, накарвам, с) господар съм d) предсказвам, разкривам волята си, указвам (за боговете), служа за знамение, означавам (за неща) е) казвам, говоря, съобщавам, разкривам, разяснявам, донасям, доказвам II. *med.* 1. обозначавам си, вземам си бележка, запомням, запечатвам си 2. тълкувам си, предполагавам, заключавам.

Значенията на *σῆμα* и *σημαίνω* за “поличба” и “предсказвам”, “служа за знамение” ни отправят към Хермес и неговите гадателски умения и Прометей, който учи хората да гадаят. Очевидно писмото се свързва и с провиждането на бъдещето, макар, че гаданията са по-скоро проява на екстаз или ентузиазъм, отколкото на разума, а писаното слово е присъщо на разума. Но доколкото чрез Хермес се предава волята на боговете и всяко гадание всъщност е проява на божеството, вероятно тук написаното би могло да се интерпретира като някакво средство, нещо, което посредничи между човека и бога. Може да се каже, че твърде рано писаното слово започва да уговаря и “търговските” отношения между богове и хора. Посветителните надписи са “доказателство” за заслуга към божеството и биха гарантирали евентуална услуга в замяна. Тези

отношения на взаимност и реципрочност с божествения свят се разкриват най-напред в “Илиада”, а що се отнася до посветителните надписи това е явление, за което има твърде много примери в Гърция и извън нея.

Значенията “печат”, “подпечатвам” продължават идеята за запазване и пренасяне на някаква информация и утвърждаване на нейната истинност. Допълнено от значението “разкривам волята си”, “съобщавам” това отново препраща към Хермес и ролята му на вестител и покровител на търговците и измамниците. Заедно с основните си значения, които са “означавам” и “отбелязвам” *σημαίνω* демонстрира рефлексията на езика за самия себе си и неговата писмена форма – глаголят вмести в себе си всички основни направления на понятието писменост от простата му функция на система от белези, чиято комбинация съхранява информация, през неограничената му възможност да конфигурира смисли и концепции, които по рано не са съществували, до ролята му на незаменимо средство на комуникация.

Значението “надгробен паметник” отпраща към функцията на писмото като памет на живите за мъртвите, като средство за обезсмъртяване. Това е много ясно показано в един цитат от Диодор Сицилийски: “Кой човек наистина може да съчини подобаващ химн във възхвала на научаването на буквите? Защото само с това знание мъртвите пребивават в паметта на живите¹”. Гърция развива особена чувствителност на тема забрава и спомен. За омировия човек следата, която ще остави името му през поколенията се оказва много по-важна от самия живот. Първоначално разбирането за славата, която трае след смъртта, не се обвързва с писаното слово, но то като начин за съхранение на информация с времето се налага и в тази сфера и епитафиите се отделят като цял жанр.

χαρακτήρ, ἦρος, ὀ – а) издълбан белег, знак, печат, буква, отпечатък (на монета), издълбано изображение б) отличителен белег, особеност,

¹ Цитирано в **Stroud, Ronald S.**, *The Art of writing in Ancient Greece*, in: **Senner, Wayne M.**, *The origins of writing*, Lincoln and London, 1989, p. 103

отличително свойство (черта), характер, чертите на лицето, говор, наречие, стил.

χαράσσω, ττω – 1. а) остря, заострям, точка, б) чертая, дращя, браздя, разрязвам, разделям, разкъсвам, одрасквам, наранявам, с) връзвам, отпечатвам, написвам, зачерквам, 2. прен. а) дразня, ядосвам, наострям, б) обиждам, огорчавам, оскърбявам, с) pass. огорчен съм, гневя се.

Думите *χαρακτήρ* и *χαράσσω* се отнасят предимно до физическата същност на буквите. Най-напред като знаци, отпечатани върху някаква повърхност. Значенията “дращя”, “браздя” имат връзка с първоначалния начин на изписване на буквите (както при *γραφή* и *γράφω*). Това само по себе си има значение за тяхната форма, тъй като особеностите на материала имат влияние над външните белези на писмото. Линейните писма, както и първоначалните варианти на гръцката азбука се състоят изключително от съчетания на прави линии, а се избягват заоблените форми например, което се дължи на характера на писането – издраскване на знаците върху мека глина или камък. *Χαρακτήρ* представя писмения знак като форма, притежаваща особености. Това отпраща към Лин², който оформя буквите и ги нагажда според елинския диалект, което е израз на общата идея, че при усвояването на писмеността от съответна общност, тя я променя съобразно себе си, съобразно езика, понятията и целите си. Буквата е белег, но в развитието на писмеността първоначално пиктограмите обозначават предмет, после понятието се абстрахира и започва да означава не предмета, а думата, с която е назован и от там раздробен на звукове, става абстрактна градивна частица за всякакви понятия, при това в тясна връзка с езика и произношението. Ако пиктографските знаци могат да бъдат разбрани и от носители на различни езици, защото по същност са пряко отражение на предмета, то азбуката е вид код, договорен между представителите на дадена общност, той е

² Описано и в Диодор, вж. *цитат б*

понятен само за носителя на съответния език, за посветения в този код. Това личи и в значението на *σημα* “тайни писмени знаци”. Така парадоксално буквените писма позволяват широка грамотност, защото са с по-малко знаци и са по-лесни за заучаване, но практически те се оказват много по-разграничаващ културен белег от една по-примитивна пиктографска писменост. Така “отварянето” на културата всъщност я разграничава и “затваря”.

στοιχεῖον, τό - а) черта, знак, буква (в смисъл на звукова стойност), рl. азбука б) рl. основа, начало, елемент, с) небесните тела, звездите, зодиакалните знакове, d) сянката на слънчевия часовник, е) основно понятие, принцип.

Значенията на *στοιχεῖον* засвидетелстват едно от най-важните нововъведения в писането, а именно азбуката като система от знаци, отговарящи на конкретен звук. Ключов момент от развитието на човешкото мислене е осъзнаването на езика, като състоящ се от градивни елементи, подобни на атоми, т.е. неделими частици, които могат да бъдат прегрупираны по-всевъзможен начин, за да станат носители на един или друг смисъл. Кратният и сравнително малък брой символи прави писмеността достатъчно лесна за употреба, за да се използва в по-широка среда и нейното демократизиране съвпада с общата тенденция за демократизация в гръцкия свят. Както чрез широката употреба на писмото информацията става достъпна за много хора, така постепенно тенденцията в мисленето стига до идеята, че правото на гражданска позиция и собственост също могат да бъдат по-общодостъпни. Тази многозначност на явлениято, която е отразена в митологията, показва тоталното разпространение на този нов инструмент за идентификация. Писмеността се превръща в “принцип” на мисленето, който може да служи за

систематизация на заобикалящия свят. Звуковата стойност на буквите, видени като своеобразната нотация на мелодиката на езика, засвидетелствана и в мита за Лин, се отнася към словото като физическо явление, като жива реч. Писането е мислене в структура, превеждане на един код в друг, което дава възможност за осмисляне на самия език, води до интерес към неговата собствена структура и зависимости, развива аналитичните умения на човека.

МИТОЛОГИЧНИ ФИГУРИ, СВЪРЗАНИ С ПИСМЕНОСТТА

Митологията свързва произхода, оформянето, функциите и разпространението на гръцката азбука най-вече с фигурите на Прометей, Хермес, Кадъм, Паламед и Лин. Системата на персонажите се състои от двама богове, двама герои и един митичен певец, олицетворяващи различни аспекти на явлението “писменост”. На първо място трябва да бъде разгледан Прометей, тъй като той предхожда останалите не само във вътрешната митологична “хронология”, но и по значение. Прометей е представител на титаните – старото поколение божества, Хермес е пратеник и посредник на волята на олимпийските богове, йерархично в подредбата следва Кадъм – странстващ герой и цар основател, вестителят и изобретател Паламед и накрая Лин – митичен певец, чието родословие с времето е изведено от Хермес.

ПРОМЕТЕЙ

Син на титана Япет и на Океанидата Климена. Самото име Прометей (*Προμηθεύς*), което означава “отнапред премислено”, представя една от основните идеи на писането – да изважда наяве, да кодифицира

предварително замислени същности. Титанът защитава хората, когато Зевс иска да ги унищожи. Измамва върховното божество при делбата на месото от жертвоприношението, давайки ключ към основното разграничение между хора и богове – смъртните имат нужда от храна, за да оцелеят, а безсмъртните имат много повече нужда от почит. Но употребата на храна по нищо не отличава човека от животното, така че трябва да бъде направено и това разграничение, за което Прометей също има принос – функциите му се отнасят до “очовечаването” на човека, той е богът цивилизатор. Но докато разликата между богове и хора е факт, който само е засвидетелстван чрез Прометей, то разграничаването на човека от животното може да се нарече процес, за чието протичане титанът има особени заслуги. Прометей дава на хората огъня въпреки волята на Зевс. Дори според някои митове създава първите хора от глина³. По-късни митове му приписват много по-сериозни цивилизаторски дейности освен заслугата за употребата на огъня, което е основна стъпка в човешката еволюция. Прометей разкрива на смъртните богатствата на земята, които според Хезиод Зевс държи скрити от хората. Изобретява корабите, показва им как да впрягат добитъка. Преди него хората не познават силата на лечебните билки, научава ги как да приготвят лекарства. Установява начините за гадаене, как да се тълкуват сънищата и летежа на птиците. Показва им изгрева и залеза на небесните звезди. Научава хората да четат и пишат и им дава всички изкуства. С други думи титанът превръща хората в не просто оцеляващи, а разсъждаващи и творящи същества. Заслугите на Прометей към човечеството обхващат абсолютно всички сфери на гръцката идея за цивилизованост – земеделие, религия, природни и точни науки и изкуства.

В митовете за цивилизаторската дейност на Прометей е отразена и още една ключова същност на писането, а именно изтръгването на

³ Тази легенда не присъства в “Теогония”.

понятията от мрака на хаотичното съзнание, т.е. систематизирането и подредбата. Огънят е първичната светлина и първичният начин за обработка, той поставя началото на цивилизоването, а писмеността е вторичният начин на обработка, защото чрез нея се обработва мисълта и чрез образованието се изгражда личността на човека. Обучението се асоциира със светлина, с просветление в съгласие с реда и хармонията и в противовес на хаоса, който се асоциира с мрак. Така Прометей носи “просветлението” на страдащото човешко племе – първо чисто физически чрез огъня, сетне и на интелектуално ниво, учейки хората да мислят, като едновременно с това доразвива възможността на човека да преобразява света около себе си като си служи със сечива. Прометей открива за човека пътя към творчеството и то не само като предава уменията на изкуството, но и средството за неговото запазване през времето – творческата памет и писмеността. Наличието на писменост е един от задължителните елементи на високата култура, защото чрез писането се съхранява информацията, а това позволява нейното натрупване, интерпретация и усъвършенстване на познанията в дадена област. Митовете за Прометей разкриват писмеността като един от “очовечаващите” факторите или дори като краен и неотменен етап от процеса на цивилизоване, превръщаш сборът от хора в общество. Писмеността има заслуга за развитието на изкуствата, за разпространението на културата, за установяване на по-точни отношения на взаимност между богове и хора, тя слага ред в стопанската дейност на човека.

ХЕРМЕС

Хермес е от следващото поколение богове, родителите му, Зевс и Мая, задават неговата двойствена природа на посредник. Той е свързан с музиката и изкуствата. Изобретява флейтата и лирата (заради последната

получава гадателски способности от Аполон). Първоначално е аркадски бог на ветровете и дъжда, откъдето се извежда и основната му функция на вестител на Зевс и олимпийските богове.

Тъй като Хермес е носител на божествената воля, владее и изкусната реч, затова става покровител на училищата и палестрата. Той е бог на търговията, покровител на търговците от една страна и на крадците и измамниците от друга, което изглежда парадоксално. Тук можем да видим отражението на връзката на словото с търговията, неговата стойност като документ, но и като средство за лъжа, тази интуиция е разкрита допълнително при Паламед и злочестата му съдба. Освен, че писмеността е необходима за осъществяването на търговията като залог за справедливост, защото с нея и с мерните системи се осигурява отчетност, именно чрез търговията писмеността е и разпространена. Тази идея добива пълното си изражение в митовете за Кадъм.

Една от другите много важни функции на Хермес е като водач на душите в отвъдното – *ψυχοπομπός*, то е посредник между двата свята, а оттам и бог на сънищата, тъй като те също идват от света на сенките. Дървените и каменните му статуи – херми – служат като гранични камъни и талисмани по пътищата и кръстопътищата, т.е. той е водач и на пътниците. В гръцките представи инвенцията е присъща предимно на боговете, а измислянето на писмеността естествено се свързва с бога на сладкодумието, с изкусния бог, тъй като превръщането на словото в знаци и картини първо може да се разглежда като вид изкуство вид изкуство и второ като измерение на фундаменталната функция на бога вестител: Хермес превежда всичко, на всички нива и във всички направления – души в отвъдното, сънища от отвъдното в реалността. И като бог на пренасянето на знания и послания, приляга му да е измислил писмеността точно в тази й комуникативна функция.

КАДЪМ

Внук на Посейдон, син на финикийския цар Агенор и Телефаса (или Аргиопея), Кадъм става основателят на Тива. Той е царят-търсач, царят-новатор, царят, който пътешества, вдъхновен и напътстван от божествата. Митът за неговите странствания и двубои с чудовища се свързва със съществуващите още през микенската епоха връзки на Тива с Мала Азия, което се доказва исторически и от намерените в Тива цилиндрични малоазийски печати. Така в резултат на фолклорно преосмисляне на исторически факти, на Кадъм се приписва традиционно изобретяването на азбуката, която е с финикийски произход. Азбуката се представя като резултат от търсене и заимстване. Това е олицетворение на откривателската сила на писмеността, чрез нея се осъществява културният синтез. Всяко значимо откритие вече е направено от някого преди и тази идея при гърците често преминава в позоваване на Египет и Вавилон при нужда да се придаде авторитет на някое становище. Тоест, гръцката култура няма претенциите за абсолютна иновативност, тя не е измислила всичко, но е преосмислила всичко, тя заема, асимилира и подобрява всяко откритие. Митовете за Кадъм олицетворяват обработващата функция на елинското мислене чрез толкова важен пример, какъвто е писмеността, а в чисто географски план представите на гърците за съществуващия обзрим и културно усвоим свят. Те са считани за митологично отражение на дорийското нашествие и на търговските пътища, а именно търговията е сферата, от която тръгва писмеността и посредством която се осъществява нейното териториално разпространение.

ПАЛАМЕД

Син на евбейския цар Навплий и Климена. Паламед е гръцки герой, комуто се приписват изнамирането на някои букви от азбуката. Най-често става въпрос за буквата Υ, която той измисля докато наблюдава полета на жеравите. Според други източници той не е изнамира буквите, а ги преподава, докато самите букви са донесени от Кадъм. Сочен е за изобретател на цифрите, на сеченето и използването на монети, също и на мерките и теглилките, изчисляването на продължителността на месеците според траекторията на звездите, ориентирането по звездите в корабоплаването. Изобретенията на Паламед са средствата на търговията – парите, мерките и транспортът, без които тя би била практически невъзможна. Търговията е важна за гръцкия начин на мислене, тъй като чрез нея се извършва културния обмен, чиято стока в един момент, а по-късно и универсално средство, се оказва писмеността. В контекста на персонажа на Паламед писмеността се сдобива с още едно от градивните си измерения – тя се превръща в доказателство, в залог за истинност.

Паламед измисля играта на дама, също и игрите на зарове и кокалчета, за да си отвличат хората вниманието по време на глад, или за да разнообрази лагерния живот на войниците. В Платоновия мит (в *цитат 4*) също са обединени тези две изобретения – писмеността и игрите, като и двете, заедно с изкуствата са приписани на бог Тевт (Тот). Между игрите на дама и зарове и писмеността има интелектуална връзка, защото и двете са основани на принципа на комбинаториката – чрез разместване на знаци образуват различни смисли или резултати.

Паламед е вестител и посредник, пренасящ писма. Навлича си омразата на Одисей, разкривайки, че се той преструва на луд, за да не замине на война. В последствие Одисей му отмъщава като пише фалшиво писмо и обвинява Паламед в предателство, за което той е убит с камъни и

смъртта му става символ на несправедлива гибел. В отмъщението на Одисей прозира и друг мотив в осмислянето на писмеността: писаното слово се възприема като неоспоримо доказателство, но това дали то засвидетелства истина или неистина, зависи от целта и автора. Писмеността е пренос на всякаква информация, тя е безкритична, затова може да пренася реалност и абстракция, истина и лъжа, еднакво съдбоносно.

Лин

Лин е митичен певец, чиято основна функция се задава от родословието му. Според някои митове е син на Аполон и Псамата, според други – на Амфимат и някоя от музите Урания, Калиопа или Терпсихора, което е израз на връзката на персонажа с астрономията, епическата поезия или поезията и танца. На Лин се приписва изобретяването на ритъма и мелодията, както и придаването на окончателното име и форма на буквите, получени от Кадъм (този мит е разгърнат в *цитат 6* от Диодор). Функциите на Лин са по някакъв начин потвърдени и засвидетелствани от произхода му, затова в процеса на еволюирането на образа се променила и идеята за родословието му и по-късно той се смятал за син на Хермес. Връзката на Лин с писмеността е по-особена. Тя препраща към интуицията за музикалността на словото и ритмичността на езика, който също има нужда от своеобразно “нотиране”.

Установен факт е, че не гърците измислят писмеността, но точно в гръцката култура тя придобива този съвременен вид и употреба, в качеството ѝ на материален носител съхраняващ и предаващ фактическа и абстрактна информация. Азбуката твърде вероятно е заета от финикийците предимно за счетоводни цели, което личи и от предишните употреби на

старите сричкови писмености в микенската и минойската епоха. Прометей, Хермес, Паламед и Лин отразяват прехода от тази тясно отчетна употреба към създаването на свързани писмени текстове, които постепенно започват да се използват във всички сфери на човешката дейност включително създаването на литература – навлизането на писмеността в останалите модули на гръцката култура. В митовете за Кадъм са отразени произхода и разпространението на азбуката, както и асимилиращия рефлекс на гръцката култура, който е основополагащ за елинския начин на мислене.

ПОДАТКИ ЗА ПИСМЕНОСТТА У НЯКОИ АНТИЧНИ АВТОРИ

ОМИР

У Омир бихме могли да открием писмеността като интенция, намерение, тя представя някаква реалност в зародиш. Това може да се свърже с гръцките представи за съдбата и оттам с божествената воля и нейната проява в знаците от боговете. Изразител на Омировата интуиция за писмеността е героят от “Илиада” Паламед. Тъй като Омировите поеми представят живота от микенската епоха, а и по време на възникване предхождат донасянето на буквената писменост, се смята, че в *цитат 1* под *σῆμα* се има предвид микенския линейар Б. Това писмо се е пишело или по-точно се издрасквало на непечени глинени плочки, така наречените таблички, за които става дума и в цитата. Самата употреба на думата *σῆμα*, отново ни връща към идеята за тайнопис със съдбовно значение. Цитатът също така подлага на тълкуване и проблематичната истинност на кодифицираното слово – ако писмото не се възприемаше като безспорно, Белерофонт нямаше да бъде изпратен да премери сили в рискована битка с Химерата. Тук виждаме писмеността като драматичен изразител на нечия

участ, а тази участ се явява нечия интенция, прехвърлена за изпълнение другиму.

ХЕРОДОТ

Херодот дава исторически сведения за произхода на гръцката азбука, а именно заимстването ѝ от финикийците. В *цитат 3* става ясно, че това се случва в най-пълна степен в Йония. Установено е, че сред много варианти на заетата азбука като най-пълна и най-добре приспособен към гръцкия език, се налага йонийският вариант.

В *цитат 3* Херодот нарича буквите “кадмейски писмена”, той извежда произхода им от Кадъм не само чрез името, но и чрез мястото – споменавайки храма на Аполон Исмениос в Тива. Като описва посветителните дарове Херодот ни насочва към функцията на писмото като залог за уреждане на отношенията между богове и хора. Посветителните дарове са израз на почит от страна на хората и благодарност за божествената санкция над сполучилите с победи. Тук писмеността е доказателството за отплатата, за върнатия жест, защото само надписаният дар декларира своеобразното “авторство” на съответния благодарещ. Този ритуал отпраща и към божествената същност на писаното слово – написаното е разбираемо за боговете, не е човешка приумица и служи като връзка между двата свята (връзка, илюстрирана от Хермес, универсалният Преводач).

ПЛАТОН

Платон измисля мита за Тевт (Тот) (*цитат 4*), за да илюстрира вижданията си относно разликата между устното и писменото слово. Поставайки тази своя авторска интерпретация в системата на митологията той ѝ придава достоверност. Този метод поставя Платон в ролята на изразител на културната особеност на гръцката общност и нейните развити

късни представи писмеността. Затова към мита за Тевт ще подходим по същия начин както към митовете за останалите митологични персонажи, въпреки че функциите на Тевт са асоциативно гнездо, разработено от един единствен автор.

Платон приписва на Тот освен изобретяването на писмеността и числата, геометрията, астрономията и дори игрите на дама и зарове, в което ясно личи сходството с функциите на Паламед и Прометей като цивилизатори. Критична е гледната точка на Платон по отношение на неограничените възможности за споделяне, които писмеността предоставя: паметта и образованието трябва да са вътрешно присъщи на човека, трябва да ги държи в себе си, за да може да ги предоставя според преценката си в зависимост от случая и да ги прилага изборително. Писмеността е представена като нещо извън човека, нещо, носещо привидна образованост, погубващо паметта, защото я съхранява извън човешката мисъл. Писаното слово допуска всеки до себе си, но не дава допълнително разяснение, то може да пренася информацията през поколенията, но безкритично във всяко време и ситуация. Лишено от мислещ носител и интерпретатор то губи своята плътност. Субективен и нееднозначен е прочитът на информацията: парадоксално едноизмерността на писаното слово води до двусмислия. Така се оказва, че то не може да е абсолютна истина и независимо дали засвидетелства истина или не, то може да бъде изтълкувано погрешно и дори противоположно. Носейки паметта извън себе си, човек не е наистина образован, той има представа от това къде се намират частите на картината, но не вижда цялата картина. Затова Платон приема писмеността като нещо отрицателно, но парадоксалното е, че за да осъществи тази критика, той сам е принуден да я напише, в противен случай тя няма да има достатъчно голяма аудитория. Тук виждаме и способността на писаното слово да се разпространява през времето и пространството без да се нуждае за това от автора си. Веднъж написани,

думите могат да бъдат подети от ръка на ръка, а разликата с устната традиция за предаване на информация е, че в процеса на препредаване написаното не се променя дотолкова, че да се трансформира в нещо друго, което понякога се случва с предадената устно информация. Според Платон разпространяването на книгите е профанизиране на словото, защото говоренето за разлика от написаното, предполага вдъхновение, ентузиазъм, то е по-близо до божественото.

У Платон също присъства мотивът за словото като изкуство, вид мимезис, но той тръгва не само буквално на ниво изписване, а и преносно. Освен че първоначално знаците са приличали по форма на обектите, които означават, то символично погледнато изписаното слово е мимезис на произнесеното, то е нещо като сянка и както картината е в някои отношения по-въздействаща, а в други по-бледа от действителността, така и писменият текст е отражение на произнесените думи – понякога с по-голяма сила, друг път не така убедителен. Способността на човека да създава такива отражения е изкуство и е вид творчество, което го доближава до божественото. Думите на оратора, когато е в състояние на ентузиазъм и произнася слово, са по-скоро от божеството, отколкото от него самия, но записвайки казаните думи той се проявява като имитатор и създава отражение на вече създаденото от боговете. В гръцките представи писмеността има божествен произход и сякаш чрез нея боговете са позволили на човека да направи опит за сътворяване. У Платон всяко претворяване на съществуващото, обаче, е всъщност сянка и то никога не може да има такова значение като първообраза си. Както картината, така и написаното е мъртво, в него няма достатъчно динамика, с него не може да се спори и следователно не може да се достигне до висшата истина.

ДИОДОР СИЦИЛИЙСКИ

У Диодор намират потвърждение митовете свързани с Кадъм и Лин. В *цитат 5* във връзка с Кадъм е описан моментът с посвещаването на дарове, което за пореден път доказва, функцията на писмеността като спомагаща общението с боговете.

Според Диодор Лин приспособил буквите към елинското наречие, което има отношение към звученето на езика. Да се възприема писмеността като отражение на конкретен звук е идея, основополагаща за възникването и използването на буквеното писмо. Това е моментът, в който знакът вече окончателно се е откъснал от това да маркира конкретно понятие или предмет и се е превърнал в отражение на идеята за словото като комбинация от звуци. На този етап езикът вече е въпрос на договореност, декодиране на понятия, същностно различни от своите знаци. Като се има предвид, че старогръцкият език е бил особено мелодичен, естествено е понятието за звучаща реч да се свързва с музиката, а характерът на гръцката поезия и системата от кратки и дълги гласни логично ни отвеждат до връзката с ритъма. Персонажът на Лин като изобретател на мелодията и ритъма пряко свързва словото като звукова еманация на езика и неговото специфично кодифициране.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В представите на старогръцкото общество откриваме многообразие от тълкувания, свързани с явлението писменост. От една страна митологичните интуиции за езика засвидетелстват появата на азбуката като следствие от културния обмен, което се е превърнало в негово средство. От друга страна рефлексията на езика върху самия себе си чрез термините, които го описват, представя писмеността като код, в който са посветени участниците в дадена общност. Така писмеността се оказва едно

от основните средства за удържане на гръцката културна идентичност, което едновременно отваря Гърция за света, като позволява интерпретацията и усвояването на чуждото, но същевременно поставя и граница, като “белязва” влиянието ѝ чрез степента на познание над езика и самата писменост.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ЦИТАТИ ОТ АНТИЧНИ АВТОРИ

ОМИР “ИЛИАДА”

ΙΧ - VΙΙΙ В ПР.Н.Ε.

Цитат 1

(песен VI, 166-171)

Ὡς φάτο, τὸν δὲ ἄνακτα χόλος λάβεν οἷον ἄκουσε·
κτεῖναι μὲν ῥ' ἀλέεινε, σεβάσσατο γὰρ τό γε θυμῶ,
πέμπε δέ μιν Λυκίην δέ, πόρην δ' ὅ γε **σήματα λυγρὰ**
γράφας ἐν πίνακι πτυκτῶ θυμοφθόρα πολλά,
δειξαὶ δ' ἠνώγειν ᾧ πενθερῶ ὄφρ' ἀπόλοιτο.
Αὐτὰρ ὁ βῆ Λυκίην δὲ θεῶν ὑπ' ἀμύμονι πομπῇ⁴.

“Каза това. И нечувана ярост обхвана цар Прета.
Все пак той имаше страх и не смееше да го погуби,
но го изпрати в Ликия, даде му гибелни знаци.
Прет вписа в табличка сгъната ред смъртоносни заръки:
щом я покаже на тъста му, сам да погине от него

⁴ Гръцките текстове са взети от Thesaurus Linguae Graecae и от Perseus digital library.

Белерофонт. Той потегли за Ликия с божия помощ⁵.”

ХЕРОДОТ “ИСТОРИЯ”

V В. ПР.Н.Е.

Цитат 2

V,58. “Οἱ δὲ Φοίνικες οὗτοι οἱ σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι, τῶν ἦσαν οἱ Γεφυραῖοι, ἄλλα τε πολλὰ οἰκήσαντες ταύτην τὴν χώραν ἐσήγαγον διδασκάλια ἐς τοὺς Ἑλληνας καὶ δὴ καὶ γράμματα, οὐκ ἔόντα πρὶν Ἑλλησι ὡς ἐμοὶ δοκέειν, πρῶτα μὲν τοῖσι καὶ ἅπαντες χρέωνται Φοίνικες· μετὰ δὲ χρόνου προβαίνοντος ἅμα τῇ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν ῥυθμὸν τῶν γραμμάτων. Περιοίκεον δὲ σφεας τὰ πολλὰ τῶν χώρων τοῦτον τὸν χρόνον Ἑλλήνων Ἴωνες· οἱ παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταρρυθμίσαντές σφεων ὀλίγα ἐχρέωντο, χρεώμενοι δὲ ἐφάτισαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερε ἐσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, φοινικῆια κεκλήσθαι.”

V,58. “Финикийците, които дошли с Кадъм и към които принадлежали гефюреите, донесли при елините, заселвайки се там, многобройни различни познания и най-вече писмената, каквито елините нямали преди това, както ми се струва – с тях първо си служели всички финикийци. С течение на времето те променили езика си, както и формата на писмената си. По това време голяма част от околните области били заселени от елини йонийци, именно те заели писмената от финикийците и били обучени и с малки изменения във формата им започнали да ги употребяват; служейки си с тях, те ги нарекли финикийски, т. като справедливостта го изисквала, понеже финикийци ги били донесли в Елада.”

Цитат 3

⁵ Преводът на цитата от Илиада е на Александър Милев и Блага Димитрова В: **Омир, Илиада**, НК, София, 1969, стр. 159, 160.

V,59. εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς **Καδμήια γράμματα** ἐν τῷ ἱρῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἰσμηνίου ἐν Θήβησι τῆσι Βοιωτῶν, ἐπὶ τρίποσι τισὶ ἐγκεκολαμμένα, τὰ πολλὰ ὅμοια ἐόντα **τοῖσι Ἴωνικοῖσι**. ὁ μὲν δὴ εἰς τῶν τριπόδων ἐπίγραμμα ἔχει

ἀμφιτρούων μ' ἀνέθηκ' ἐνάρων ἀπὸ Τηλεβοάων.

ταῦτα ἡλικίην εἶη ἂν κατὰ Λάιον τὸν Λαβδάκου τοῦ Πολυδώρου τοῦ Κάδμου.

V,60. ἕτερος δὲ τρίπους ἐν ἑξαμέτρῳ τόνῳ λέγει

Σκαῖος πυγμαχέων με ἐκηβόλῳ Ἀπόλλωνι

νικήσας ἀνέθηκε τεῖν περικαλλὲς ἄγαλμα.

V,59. “Az samiyat vidyax kadmeyski pismena v khrama na Apolon Ismenios v Tiva v Beotia, izdylbani na tri trinozhnika; povecheto ot tyax prilichat na ionийските. Na edinия trinozhnik ima epigrama.

В дар ме на бога постави Амфитрион от телебойската⁶ плячка.

Това трябва да е било по времето на Лайос, син на Лабдакос, син на Полидор, син на Кадъм.

V,60. На другия триножник в хекзаметри се казва:

Скайос за своята победа във бой със юмруци

в дар най-красив ме на Феб посвети, Аполон Далносерлни⁷”

ПЛАТОН “ФЕДЪР”

V-IV В. ПР.Н.Е.

Цитат 4

Σωκράτης - αὐτῷ δὲ ὄνομα τῷ δαίμονι εἶναι Θεύθ. τοῦτον δὴ πρῶτον ἀριθμὸν τε καὶ λογισμὸν εὐρεῖν καὶ [274d] γεωμετρίαν καὶ

⁶ Телебоите са митическо племе в Акарнания.

⁷ Преводът на цитатите от Херодот е на Петър Дмитров В: **Херодот, История**, т. II, НИ, София, 1990, стр.88, 89

ἀστρονομίαν, ἔτι δὲ πεπτείας τε καὶ κυβείας, καὶ δὴ καὶ γράμματα... παρὰ τοῦτον ἐλθὼν ὁ Θεῦθ τὰς τέχνας ἐπέδειξεν, καὶ ἔφη δεῖν διαδοθῆναι τοῖς ἄλλοις Αἰγυπτίοις· ὁ δὲ ἤρετο ἦντινα ἐκάστη ἔχοι ὠφελίαν... ἃ λόγος πολὺς ἂν εἴη διελθεῖν· ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τοῖς γράμμασιν ἦν, "τοῦτο δέ, ὦ βασιλεῦ, τὸ μάθημα," ἔφη ὁ Θεῦθ, "σοφωτέρους Αἰγυπτίους καὶ μνημονικωτέρους παρέξει· μνήμης τε γὰρ καὶ σοφίας φάρμακον ἠύρεθι." ὁ δ' εἶπεν· "ὦ τεχνικώτατε Θεῦθ, ἄλλος μὲν τεκεῖν δυνατὸς τὰ τέχνης, ἄλλος δὲ κρῖναι τίν' ἔχει μοῖραν βλάβης τε καὶ ὠφελίας τοῖς μέλλουσι χρῆσθαι· καὶ νῦν [275a] σύ, πατήρ ὢν γραμμάτων, δι' εὐνοίαν τοῦναντίον εἶπες ἢ δύναται. τοῦτο γὰρ τῶν μαθόντων λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησίᾳ, ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ' ἀλλοτρίων τύπων, οὐκ ἔνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὐτῶν ἀναμνησκομένους· οὐκ οὖν μνήμης ἀλλὰ ὑπομνήσεως φάρμακον ἠύρες. σοφίας δὲ τοῖς μαθηταῖς δόξαν, οὐκ ἀλήθειαν πορίζεις· πολυήκοοι γὰρ σοι γενόμενοι ἄνευ διδαχῆς πολυγνώμονες [275b] εἶναι δόξουσιν, ἀγνώμονες ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος ὄντες, καὶ χαλεποὶ συνεῖναι, δοξόσοφοι γεγονότες ἀντὶ σοφῶν."

“Сократ: А на самото божество името било Тевт. Та той открил пръв числата, смятането, [274d] геометрията и астрономията и още играта на дама и зарове, а също и писмена... Отишъл при него (Тамуз) Тевт, показал му изкуствата и рекъл, че е редно да станат достояние и за останалите египтяни. а царят попитал каква полза принася всяко... Когато стигнали до писмената, Тевт казал: “Това знание, царю, ще направи египтяните поучени и по паметливи. С него е открит лек за памет и образованост.” А царят рекъл: “Преизкусни ми Тевт, един е способен да създава изкуства, а друг да преценява какъв ще е делът вреда и полза за ония, които ще си

служат с тях. И [275a] ти сега, понеже си баща на писмената те води привързаност, казваш обратното на онова, в което им е силата. Това знание ще доведе до занемаряване на паметта и ще причини забравя в душите на учените, понеже, уповани на писането, те ще престанат да си припомнят отвътре със собствени сили, а щ'е го правят отвън по знаци, които са им чужди. Тъй, че ти си открил не лек за памет, а за припомняне. И привидна, а не истинска образованост предлагаш на своите ученици. За много неща ще са чували, без да са ги изучили, и ще оставят впечатление, че могат да съдят за много работи [275b], а в повечето случаи ще бъдат без свое мнение, и ще общуват трудно, защото наместо да са образовани, само ще приличат на образовани⁸.”

ДИОДОР СИЦИЛИЙСКИ
“ИСТОРИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА”
І В. П Р. Н. Е.

Цитат 5

V.58.3 “ὁ δ' οὖν Κάδμος καὶ τὴν Λινδίαν Ἀθηνᾶν ἐτίμησεν ἀναθήμασιν, ἐν οἷς ἦν χαλκοῦς λέβης ἀξιόλογος κατεσκευασμένος εἰς τὸν ἀρχαῖον ρυθμόν· οὗτος δ' εἶχεν ἐπιγραφὴν Φοινικικοῖς γράμμασιν, ἃ φασι πρῶτον ἐκ Φοινίκης εἰς τὴν Ἑλλάδα κομισθῆναι.”

V.58.3 “Впрочем Кадъм принесъл дарове на линдийската Атина, сред които имало меден лебес достоен за споменаване изработен в архаична форма, който бил надписан с финикийски букви, които казват били донесени за пръв път от Финикия в Гърция.”

Цитат 6

⁸ Преводът на цитата от Платон е на Богдан Богданов В: **Платон, Диалози**, т. II, НИ, София, 1982, стр. 553, 554.

III.67.1. “Φησὶ τοίνυν παρ' Ἑλλησι πρῶτον εὐρετὴν γενέσθαι Λίνον ρυθμῶν καὶ μέλους, ἔτι δὲ Κάδμου κομίσαντος ἐκ Φοινίκης τὰ καλούμενα γράμματα πρῶτον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταθεῖναι διάλεκτον, καὶ τὰς προσηγορίας ἐκάστω τάξαι καὶ τὸ χαρακτήρα διατυπῶσαι. κοινῇ μὲν οὖν τὰ γράμματα Φοινίκεια κληθῆναι διὰ τὸ παρὰ τοὺς Ἑλληνας ἐκ Φοινίκων μετενεχθῆναι, ἰδίᾳ δὲ τῶν Πελασγῶν πρῶτων χρησαμένων τοῖς μετατεθείσι χαρακτήρσι Πελασγικοί προσαγορευθῆναι.”

Казват наистина, че пръв при елините Лин открил ритъма и мелодията, а още, че след като Кадъм донесъл от Финикия така наречените букви най-напред той ги приспособил с оглед на елинския говор и след като поставил наименования за всяка от тях оформил облика им. Най-общо буквите се наричат финикийски, понеже били донесени от финикийците при елините, а конкретно ги наричат пеласгийски знаци, понеже пеласгите най-напред си служели с тях⁹.”

⁹ Преводът на цитатите от Диодор е мой.